

НЕЯСНОТО
БЪДЕЩЕ
НА КОСОВО

АРКТИЧЕСКИЯТ
АРХИПЕЛАГ
СВАЛБАРД

NATIONAL GEOGRAPHIC

БЪЛГАРИЯ

ТАЙНАТА НА БЪЛГАРСКОТО ВИНО

Земята ни все още пази някои
от най-старите винени сортове

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,49 лв.

07 >

9 771312 657558

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Сребърен ритон с позлата от IV век пр.Хр. – най-изящният съд от Боровското съкровище. Той е с протоме на крилат сфинкс с женско лице и лъвски лапи, между които е отворът за пиене.

СНИМКА: НИКОЛАЙ ГЕНОВ

СТАТИИ

България – земя на виното

По нашите земи се отглеждат лозя и се прави вино през всички исторически епохи, независимо от превратностите на времето. Но днес, когато светът е на път да се превърне в глобално село, а културните различия все повече избледняват, ще съумеем ли да съхраним традициите в родното винопроизводство?

ТЕКСТ: АНИ МАНЕВА

..... стр. 30

Дългата сянка на Войната

Войната през 1998–1999 г. на Косово за откъсване от Сърбия завърши с напрегната и неокончателна патова ситуация. Днес, 15 години след като бившата сръбска област обяви независимост, страната с близо 1,8 милиона жители все още се бори за всеобщо признание.

ТЕКСТ: РОБЪРТ ДРЕЙПЪР

СНИМКИ: ЮСТИНА МЕЛНИКЕВИЧ

..... стр. 50

▲ Година на крайности

Свалбард е най-бързо затоплящото се място на Земята. За да документираща как климатичната промяна засяга Арктическият архипелаг, един фотограф живя там четири сезона.

СНИМКИ: СТЕФАНО УНТЕРТИНЕР
..... стр. 72

Усет към паяците

Близки портрети на паяци показват колко уникални, красиви и дори чаровни са тези миниатюрни хищници, които прекарват дълги периоди в тишина и неподвижност.

ТЕКСТ: ДЖЕЙСЪН БИТЪЛ
СНИМКИ: ХАВИЕР АСНАР

..... стр. 88

КРАСИМИР ДРУМЕВ

Малка винена носталгия

Били са годините преди Втората световна война, когато баща ми и майка ми заедно със сестра ми и брат ми (аз не съм бил роден) се преместили от Стара Загора в София. Баща ми разчитал да си намери добра работа, а децата да тръгнат в добро училище. Тогави така са постъпвали хиляди млади хора. Те са носили в София не само своя оптимизъм, но също така меко или твърдо произношение, разни навици и традиции.

Една от тези традиции е виното. Като отраснах, видях, че никой не купува бутилирано вино от магазина, защото почти всеки получава от провинцията домашно вино. Вкъщи пристигаха няколко големи дамаджани, това беше истински празник.

Баща ми не обичаше да пие сам. Беше наел просторен буржоазен апартамент в центъра на града и около овалната орехова маса доста често се събираха млади мъже и жени. Около отрупаната с мезета и чаши с вино маса тръгваха сладки разговори. Първо се обсъждаше качеството на виното, което много от гостите бяха донесли. Цареше единодушие, че е прекрасно, и баща ми като домакин вдигаше патетичен тон за красивата ни родина и за нейното ненадминато вино. Смяе да твърдя, че то беше издигнато едва ли не в култ. Тези млади хора изобщо не си помисляха да го заменят с някакви твърди напитки и не на последно място защото виното създаваше радостно настроение. Обичаха да рецитират стихове на Кирил Христов, на Яворов, Димчо Дебелянов...

Сетне някой подхващаше песен и всички я подемаха.

Така беше в цяла България. Голям празник беше и днес много честваният 14 февруари, денят на свети Трифон Зарезан, покровителя на лозарите и градинарите. Веселби до небесата. А когато Кремъл се уплаши от тежкото пиянство в Съветския съюз, нашите управници наредиха да се изкоренят хиляди декари лозя. Слава богу, след време здравият разум се върна и на огромни площи се появиха млади лозя.

Днес виното, въпреки съблазните на твърдите напитки, отново е с ореол. Правим прекрасни вина, игете на международното изложение „Винария“ в Пловдив и ще се смяте от невероятно богатия асортимент. Той ни поставя на едно от първите места в света. Ала наред с него е прекрасното домашно вино на нашите дядовци и красивите настроения, които то поражда. Ами тогава – *Наздраве!*

ФОТО СВИДЕТЕЛСТВО

NATIONAL GEOGRAPHIC

БР. 05 (211)

НЕПОДПРАВЕНИ ПОРТРЕТИ

СНИМКИ:
ЕСТЕР РУТ МБАБАЗИ

Фотографка в Уганда си сътрудничи с жени със специални нужди, за да покаже тяхната индивидуалност и креативност.

ПОГЛЕД
КЪМ
ЗЕМЯТА
ОТ
ВСЕКИ
ВЪЗМОЖЕН
ЪГЪЛ

Угандийки като Нанси Ая, родена с когнитивни затруднения, посещават Съюза на жените с увреждания от Гулу, за да научат нови умения, да завържат приятелства, а понякога – и за да позират като модели.

На 4-годишна възраст Флорънс Акведе загубила способността си да говори и да чува. Много ѝ е интересно да опознава хората и четирите ѝ деца ѝ помагат да общува с помощта на жестомимичен език.

Джойс Аюма (горе), която се придвижва с инвалидна количка, и незрящата Фейт Лагум трябва да се справят в свят, предназначен за хора без увреждания. Лагум намира радост в песните, които записва и изпълнява пред местна публика.

ВЕСТИ
ОТ ПРЕДНАТА ЛИНИЯ
НА НАУКАТА
И НОВИТЕ ИДЕИ

Праисторическо цвете

Това цветче с диаметър 28 мм, което е на възраст 34 до 38 млн. години и е описано през 1872 г., е най-големият фосил в кехлибар от своя вид, намиран някога. Новото проучване на полена на цветчето показва, че растението е от рода *Symplocos*, срещащ се в днешна Азия, Австралия и Америките. — МАЙКЪЛ ГРЕШКО

РЕАЛЕН РАЗМЕР

АДАПТАЦИЯ

ФОКУС С ИЗЧЕЗВАНЕ

ТЕЗИ ПРОЗРАЧНИ ЖАБИ СПЯТ В ПО-ГОЛЯМА БЕЗОПАСНОСТ ОТ ХИЩНИЦИ, КРИЕЙКИ ЧЕРВЕНИТЕ СИ КРЪВНИ КЛЕТКИ

С прозрачната си кожа и мускули стъклени жаби от Централна и Южна Америка се сливат със зелените листа, на които си почиват денем. Но камуфлажът им е още по-сложен, отколкото се предполагаало, разкрива статията в сп. *Science*. Когато Флайшмановите стъклени жаби (*Hyalinobatrachium fleischmanni*) спят, те съхраняват до 89% от тъмнооцветените си червени кръвни клетки в покрития си с кристали черен дроб. Кристалите изглежда действат като огледало, отразявайки постъпващата светлина, вместо да позволят на кръвните клетки да я абсорбират. Когато червените им кръвни клетки са скрити, спящите жаби стават от 2 до 3 пъти по-прозрачни. Интригуващото е, че жабите *H. fleischmanni* изглежда не страдат от часовете, в които тези клетки остават на едно място, и кръвта им се съсирва нормално при нараняване. Дали това не крие улики за Светия граал на хематологията: лечение, предотвратяващо прекомерното кървене и кръвосъсирване при хората? — ДЖЕЙСЪН БИТЪЛ

УСТОЙЧИВОСТ

Екологично масло

Най-популярното растително масло в света — палмовото, се използва в много хранителни и домакински продукти. Но производството му вреди на планетата, тъй като причинява обезлесяване в тропиците. На път е една екологична алтернатива: масло, произвеждано от микроби. Учените са идентифицирали множество богати на масло алги и цианомове дрожди, които не се нуждаят от пространство или слънце, за да растат, и могат да виреят на кислород и захари от отпадъците на други индустрии.

— САНДИ ОНГ

ЗОРАТА НА ЧЕЛЮСТИТЕ

Нови фосилни находки в Китай хвърлят светлина върху ключов момент от еволюцията: появата на първите гръбначни със съвсем истински челюсти

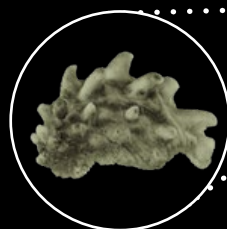
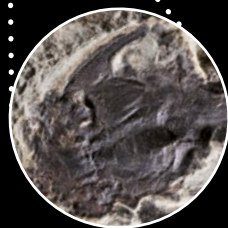
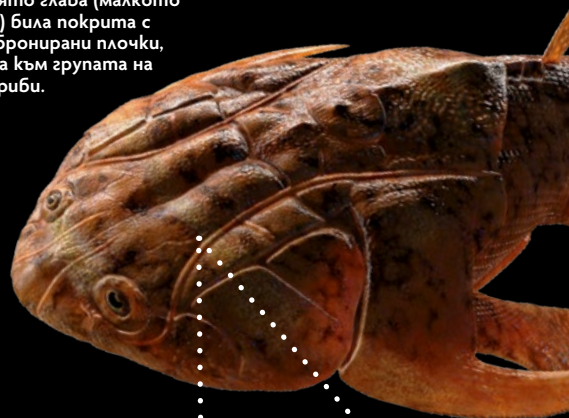
ТЕКСТ: МАЙКЪЛ ГРЕШКО

ЕДНА ОТ НАЙ-ВАЖНИТЕ стъпки в еволюцията на гръбначните животни – по-голяма дори от първите олюляващи се крачки на нашите водни прадеди на сушата – била появата на челюстта. От отхапването на храна до издаването на звуци челюстта е жизненоважна за оцеляването на 99,8% от съществуващите гръбначни животни, включително хората. От всички безчелюстни риби, които изобилствали в гребните морета на Земята, днес са останали само минозите и миксините. В богатата история, описваща развитието на челюстните животни, дълго време липсваха първите няколко страници. Сега обаче от няколко скали в Китай се появили най-древните изцяло съхранени скелети и зъби на челюстни животни, открити някога.

В четири скорошни публикации в сп. *Nature* учени начело с китайския палеонтолог Мин Джу описват фосилни менажери от две скални формации, съответно на 436 и 439 млн. години, в Южен Китай, на ок. 100 км от гр. Юндун. Въпреки че фосилите са миниатюрни – скелети по 2–3 см и зъбни спирали по няколко милиметра, те са пълни с анатомични детайли и започват да запълват празнината в архива от вкаменелости. ДНК на живи гръбначни показва, че първите челюстни гръбначни са се появили най-късно преди 450 млн. години, но най-древните скелети бяха на максимум 425 млн. години – го новите фосили. □

Xiushanosteus mirabilis

Тази риба, чиято глава (малкото изображение) била покрита с множество бронирани плочки, принадлежала към групата на панцерните риби.

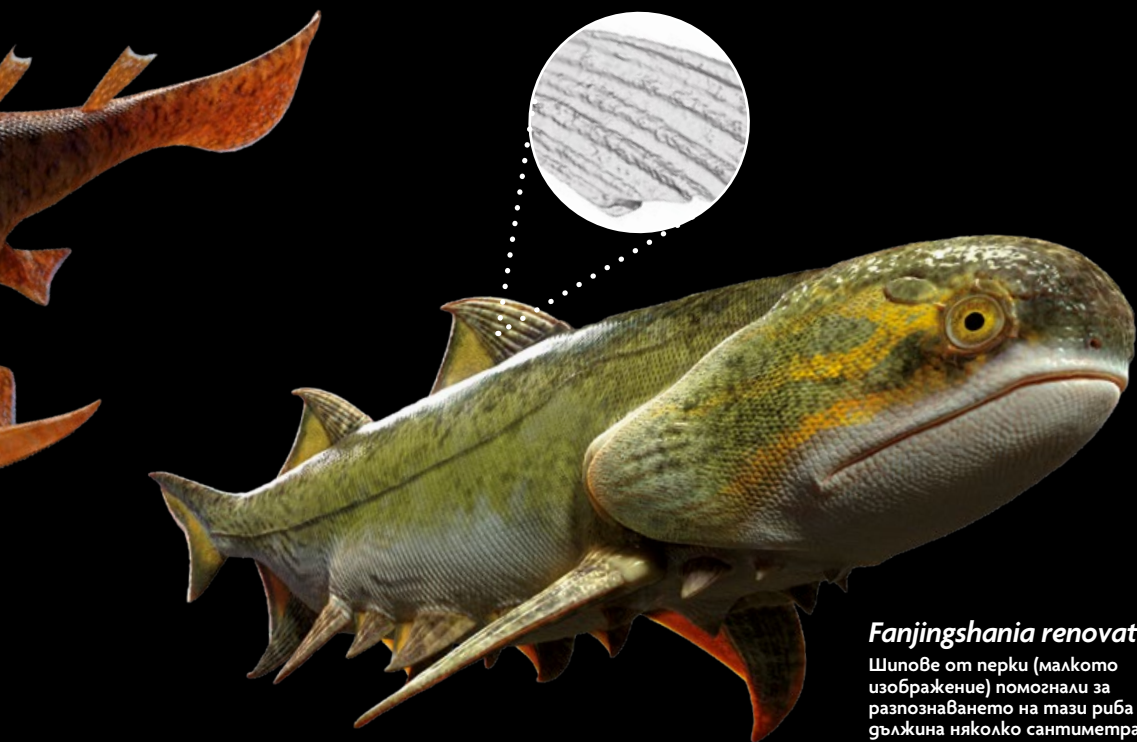
Qianodus duplicis

Учените трябвало да разтворят 300 кг скала, за да открият 23 зъбни спирали (малкото изображение) – най-древните подобни, открити досега.

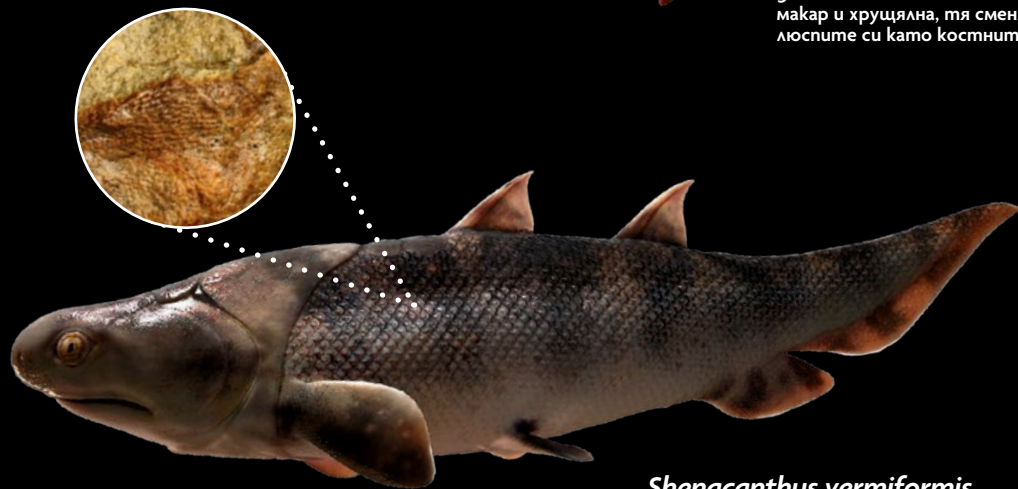
откритие Полета с фосили от риба
място Провинция Гуиджоу
и община Чунцин, на ок. 100 км
от Юндун

особености Скалните формации
в тези области съдържат
най-древните пълни скелети и
зъби на челюстни гръбначни.

Fanjingshania renovata

Шипове от перки (малкото
изображение) помогнали за
разпознаването на тази риба с
дължина няколко сантиметра;
макар и хрущялна, тя сменяла
люспите си като костните риби.

Shenacanthus vermiformis

Видът е наречен така частично заради
характерните ръбове по панцерните
плочки (малкото изображение), които
наподобяват червеи.

Конопът помага на планетата

ИЗПОЛЗВАН ОТДАВНА КАТО ЛЕКАРСТВО, СЕГА КОНОПЪТ Е ВПРЕГНАТ В ПРОИЗВОДСТВОТО НА КОЛИ, ВАРЕНЕТО НА БИРА И В ДРУГИ НОВАТОРСКИ УСТОЙЧИВИ РЕШЕНИЯ

1

Убиец на микроби

Австралийски изследователи открили, че канабидиолът убива много ефективно определени видове бактерии. Това означава, че активната съставка в конопа е кандидат за нов тип антибиотик. Тя вече се използва при астма и болки.

2

Заместител на пластмасата

Конопените влакна са здрави, еластични, леки и биоразградими, което ги прави добър заместител на пластмасата. Батериите правят електрическите автомобили тежки, намалявайки ефективността, затова производителите все повече използват конопа като композит в салоните и корпуса на автомобилите. Конопеното масло може да се използва и за направата на дизелово гориво.

3

Текстил чудо

В сравнение с памук отглеждането на коноп пести вода и пространство. Немски изследователи открили, че конопът изисква 6 пъти по-малко вода. На единица площ може да се отглежда 3 пъти повече коноп.

Коноп расте във ферма в Колорадо.

4

Утолява жаждата

Швейцарски изследователи са създали бира, в която три четвърти от хмела, използван обикновено за варене на бира, е заменен с конопени цветчета, създавайки по-устойчива напитка. Конопът е здраво растение, което се нуждае от по-малко пестициди и торове.

5

Алтернатива на месото

Семената на конопа са богати на протеини – почти колкото телешкото, – както и на качествени аминокиселини, фибри и омега-3 мастни киселини, което ги прави ценна алтернатива на протеина. Учените разработват паста, тофу и различни заместители на месото, направени от коноп.

— СИМОН АЙНСМАН

ПОСЛЕДНА СПИРКА НА ЛЮБОВНИЯ ВЛАК

ЕХИДНИТЕ са еднопроходни (снасящи яйца) бозайници, като те и птичечовките са единствените подобни същества, останали на Земята. Имат дълги или къси човки – ако под човка разбираме гладка тръбовидна муцуна, свършваща с малка, беззъба уста. Казват им също бодливи мравояди, но това не са бодли, а твърди, модифицирани косми.

Група ехидни се нарича „параг“ – освен ако не са зрели мъжки, които се поклащат след женска през брачният сезон, в който случай се наричат „влак“. Тези любовни влакове могат да се състоят от 10 или повече мъжки, следващи женската дни наред, докато тя даде сигнал за последна спирка, като се изтегне на земята. После мъжките изкопават ров

в пръстта около нея и като сумисти се опитват да се изхвърлят взаимно от кръга.

Победителят първи се чифтосва с нея – и членът му изглежда е създаден точно за тази задача. Стволът му има четири главички, всяка от които може да изхвърля семенна течност, но при всяка ерекция се използват само две и мъжкият избира кои да са те. Това е възможно, защото анатомията на еректилната тъкан на ехидните се различава от тази при повечето други бозайници. Тази аномалия вероятно им помага да си съперничат за партньорки: редуването на страните на пениса позволило на една ехидна да „еякулира 10 пъти без никаква значима пауза“ – отбелязват учените. —ПАТРИША ЕДМЪНДС

МЕСТООБИТАНИЕ/ АРЕАЛ

Ехидните се срещат в Нова Гвинея и във всички австралийски щати. Те не се установяват в едно гнездо, а се приютяват в храсталаци, куки пънове или бърлози.

ДРУГИ ФАКТИ

Възрастните ехидни са дълги от 35 до 75 см и тежат от 2 до 10 kg. Вероятно са наречени на хибрид от гръцката митология: чудовището Ехидна, което е полувлечуго-полубозайник.

Резерватът „Пуцинакът Аладейл“ е едно от няколкото места, целящи да върнат обратно растения и животни, изобилствали някога в Шотландия.

Дивото сърце на Шотландия

ВРЪЩАНЕТО КЪМ ДИВО СЪСТОЯНИЕ
НА ПРИРОДАТА НАБИРА СКОРОСТ В
ШОТЛАНДСКИТЕ ПЛАНИНИ.
ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА МЕСТНАТА
ФЛОРА И ФАУНА Е ОТ ПОЛЗА И ЗА
ОКОЛНАТА СРЕДА, И ЗА
ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИТЕ

ТЕКСТ: **МАЙК МАКАХРЪН**
СНИМКИ: **РОБЪРТ ОРМЕРОД**

В КРАЯ НА ПОСЛЕДНИЯ ЛЕДНИКОВ ПЕРИОД Шотландия била наистина дива и из каледонските изголилни гори бродели диви котки „планински тигри“, вълци, рисове и мечки. С течение на времето обаче хората прочистили шотландските планини в търсене на дървен материал, дървени въглища и земеделски земи. Местните видове – глизан, черен пор и лос – изчезнали. Днес горите заемат едва 4% от територията на Шотландия.

Понастоящем съюз от екологични организации и държавни агенции са обединили ресурси в опит да върнат шотландски екосистеми към естественото им състояние. Сред целите на коалицията е до 2030 г. една трета от държавните земи да бъдат заделени за възстановяване на природата, разрастване на проектите за залесяване и връщането на ключови видове.

„Шотландия разполага с величествени пейзажи и красиви долини, но екологията ѝ отдавна е силно отслабена – казва Питър Кеърнс, изпълнителен директор на организацията с идеална цел „Шотландия: Голямата картина“. – Климатичната криза е един от основните фактори за набиращото сила връщане на природата към диво състояние, тъй като обединява всички.“

През 80-те години подходът към опазването на природата бил селективен – запазвали се отделни видове и специфични местообитания. Сега акцентът се е променил и се фокусира върху повторното задействане на екологични процеси, ориентирани към целия пейзаж. Днес в над 70 страни има проекти за връщане на природата към диво състояние (англ. *rewilding*). Сред най-известните са фондацията „Паркове на мира“ в Южна Африка, чиито съосновател е Нелсън Мандела, и *Rewilding Europe*, която действа на различни места от шведска Лапландия до Южните Карпати (включително в България).

В шотландските планини екологичната благотворителна организация „Дървета за живот“ е един от основните защитници на връщането към диво състояние. Вече от близо две години тя изпълнява 30-годишен план за преобразяване на Глен Канух, Глен Африк, Глен Мористон и Глен Шийл – няколко долини в централните планински части – в обширна зона с възстановена природа, наричана планината Африк. Проектът предвижда съживяване на увредени торфища, възстановяване на реки и гори и свързване на коридори за диви животни.

Посетителите могат да добият предвартелна представа за амбициозния проект в Центъра за връщане към диво състояние на природата „Дъндреган“, на мястото на кралско ловно стопанство от XIV в. Комплексът с площ 4000 ха предлага пешеходни маршрути, учебни помещения и изложби на келтска култура, както и 40 легла за изследователи и доброволци, които искат да се потопят напълно в преживяването. Пътешествениците, отпразнували се

СТРАСТ КЪМ ПАЯКООБРАЗНИТЕ

ТЕКСТ: ЕМИЛИ РОШЕ

В ЗАДНИЯ ДВОР на свой приятел в Далас, Тексас, Хавиер Аснар протяга пръста си. *Phidippus audax*, малък паяк от семейството на скачащите паяци, сякаш се втрещва в очите на фотографа зад обектива. (Вж. статията на стр. 88.) Аснар рядко докосва обектите си, но в случая позволи на този космат приятел да се покатери на ръката му, за да покаже колко миниатюрни и сладки могат да бъдат паяците. Той предполага: „Може би собственото му отражение в обектива му се е сторило любопитно“.

Като дете Аснар бил очарован от насекомите, но не бил почитател на осмokraките им братовчеди. По-късно започнал да се възхищава на паяците и неусетно попаднал в мрежата им. Така се родила не-обикновена серия от портрети. С помощта на макрообектив, казва

Аснар, той може да покаже „техния характер, помагайки на хората да разберат колко различно изглеждат те, когато ги гледаш отблизо“.

Аснар прекарал дълги нощи в екваторските джунгли, докато преследвал редки екземпляри, превръщайки се сам в плячка на кръвосмучещите насекоми. Един кадър може да отнеме часове, че дори и години при по-потайните видове. Във всеки случай той се надява, че неговите фотографии на паяци ще привлекат зрителите.

„Понякога осветлението, композицията или дадено действие могат да разсеят първото „плашещо“ чувство – казва той – и да накарат хората да им се възхитят.“

„Паяците са удивителни животни, много важни за екосистемата. Именно това искам да покажа.“

Хавиер Аснар Гонсалес де Руеда, който живее в Мадрид, пътува навсякъде по света, за да документира дивите животни и взаимодействията им с хората. Сътрудничи си редовно с *National Geographic*.

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО ВИДЯ МЕЧКАТА

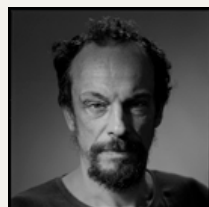
ТЕКСТ: ЕМИЛИ РОШЕ

ПРИ ПРЕСТОЯ СИ на архипелага Свалбард в Норвегия Стефано Унтертинер прекарал седмици в опити да снима бяла мечка. Един ден, докато изкачвал скалите на Исфьорд, за да снима арктическият пейзаж, той забелязал долу мечка, която скачала по плаващи ледени късове (вж. статията на стр. 72). „Все още си спомням прилива на адреналин – казва Унтертинер. – Няма как да го забравя!“

Фотографът извадил този късмет в не особено щастлив период, когато едногодишното му пребиваване на архипелага било смутено от пандемията. Учените, които били планирали да си сътрудничат с него, не били в състояние да пътуват и Унтертинер се оказал сам на това приключение.

„Можех да разчитам само на себе си“ – обяснява той. При всяко излизане изтърпявал смразяващи температури (средно -30 през зимата) и го заплашвали лавини, пукнатини в леда и изненадващи срещи с бели мечки. Чувствал се едновременно малък и уязвим, невероятно благодарен и неспокоен.

Преди десет години през март Исфьорд бил напълно замръзнал, казва Унтертинер. Сега през много студентите зими се образува само плаващ лед, което е трагична промяна за животните, които се нуждаят от леда, за да се придвижват по него, да ловуват или да си почиват. „За съжаление мисля, че няма да е възможно да направя отново същата снимка след десет години.“

Фотограф на диви животни и редовен сътрудник на *National Geographic*, италианецът Стефано Унтертинер пътува по света, за да донесе природата по-близо до хората чрез фотографиите си.

В една сцена от „Малка светлинка“ Мийп Гийс (в ролята Бел Поули) води Фриц Пфефер (Ноа Тейлър), приятел на сем. Франк, в таванските стаи, където помагала на сем. Франк и още четирима евреи да се укрият от нацистите.

ЕДИН НЕОБИЧАЕН ГЕРОЙ

НЕОБИКНОВЕНАТА ЖЕНА, СКРИЛА АНЕ ФРАНК И СЪХРАНИЛА ДНЕВНИЦИТЕ Ї, СЕ СМЯТАЛА ЗА СЪВСЕМ ОБИКНОВЕН ЧОВЕК

ТЕКСТ: ЖАКЛИН КЪТЛЪР

МИЙП ГИЙС била наскоро омъжила се служителка в офис, живееща в Амстердам през 1942 г. Когато германските окупатори стегнали хватката си около града, шефът на Гийс, Ото Франк, я попитал да скрие него и семейството му от нацистите, които изпращали евреите в концентрационни лагери. През следващите две години Гийс ежедневно рискувала живота си, за да носи храна на сем. Франк и още четирима души, скрити в тайни помещения над офиса на Ото. Когато вече не можела да предпази семейството – когато нацистите най-накрая дошли и ги отвели през 1944 г., – Гийс

опазила историята им жива, като съхранила дневника на Ане Франк. На нея светът дължи „Дневникът на едно младо момиче“.

По-късно през живота на Гийс хората я наричали героиня. С убеждението, че просто е направила каквото било по силите ѝ в едно мрачно време, тя, както се твърди, дала следния отговор: „Дори и обикновена секретарка, домакиня или девойка могат по своя си малък начин да запалят малка светлинка в тъмна стая“.

„Малка светлинка“ разказва историята на Гийс в рамките на минисериал от осем епизода, заснети в Амстердам и Прага. В направени на

снимачната площадка интервюта създателите и актьорите разсъждават относно това защо Гийс продължава да вдъхновява.

„Макар повечето от нас да познават дневника, какво се случва извън тавана... остава загадка“ – казва Тони Фелан, който е начело на проекта заедно със съпругата си Джоан Рейтър. Фелан и Рейтър, женени от 30 години, създали, продуцирали и написали минисериала след шест години проучвания. Първоначално интересът им бил събуден от „Спомен за Ане Франк“, документален филм от 1995 г., и те посетили Къщата на Ане Франк.

Радост на Ане носели посещенията на Гийс, която докарвала провизии с колелото. Ролята на последната се изпълнява от актрисата Бел Поули, която обикаляла по същите маршрути, за да се опита да влезе в главата на героинята си. „Тони и Джоан ми дадоха купища страхотни карти – казва тя, – така че да мога да въртя педалите по маршрута на Мийп.“

Всичко е предадено на екрана колкото може по-точно. Специфичните за периода грехи нарочно са вехти, каквито би трябвало да бъдат по военно време. Въпреки че „контенето“ може да изглежда фриволю в условията на непрестанна смъртна опасност, укриващите се жени „искали да поддържат вид“ – казва Давина Ламонт, дизайнер на прическите и грима. Малко червило било опит да изглеждаш нормално – когато нищо друго не било такова.

В един гъждовен ден в Прага 300 статисти приветстват американски войници в танк от Втората световна война, който напредва по калдъръмена улица – сцена, пресъздаваща Освобождението през май 1945 г. За семейство Франк обаче било късно: няколко месеца по-рано Ане била арестувана и умряла от тиф в Берген-Белзен.

Очаквайте премиерата на минисериала „Малка светилника“ по Disney+ от 2 май.

Момичето, което искало да бъде известна писателка, наистина станало такава. Дневникът ѝ по неповторим начин разкрива душата на типична девойка, както и истината за Холокоста, тъй като читателите, неспособни да си представят изтребването на шест милиона души, могат да се откъдествят със съдбата на едно момиче.

И все пак никой нямаше да прочете записките, започващи с „Мила Кити“, ако Гийс не беше събрала пръснатите листа и дневника с червени карирани корици и не ги беше дала по-късно на Ото, единствения оцелял от семейството. Направила го от „добри чувства и състрадание“ – казва Лийв Шрайбър, който играе Ото.

Шрайбър, чийто праядо евреин емигрирал от Украйна, вижда паралели между антисемитизма през Втората световна война и днешния. Той е съосновател на хуманитарна организация, която събира дарения за неправителствени организации в Украйна, и докато бил като доброволец в разкъсваната от война страна, се срещнал със съвременни герои, рискуващи живота си в помощ на другите. По думите на Шрайбър „хората като Мийп Гийс – малките светилници, необикновените обикновени хора, които са направили нещо, опълчили са се на тиранията, на авторитаризма, на фашистите – според мен да помним какво те са постигнали ни дава представа какво можем ние да постигнем“. □

Архивни снимки, от ляво надясно: Мийп Гийс, чиято лоялност към работодателя ѝ и яростта срещу нацисткия геноцид ѝ вдъхнали кураж да скрие сем. Франк и другите; сградата, понастоящем известна като Къщата на Ане Франк, където осмината се криели на тавана; и снимка от май 1941 г. на (от ляво надясно) Марго, Ото, Ане и Едит Франк в Амстердам, където се преместили от Германия през 1933 г., след идването на Хитлер на власт.

БЪЛГАРИЯ – ЗЕМЯ НА ВИНОТО

НЯКОИ ОТ НАЙ-СТАРИТЕ ВИНЕНИ СОРТОВЕ В СВЕТА
ВСЕ ОЩЕ СЕ ОТГЛЕЖДАТ У НАС

ТЕКСТ: АНИ МАНЕВА

В

ВСЕКИ НАРОД ПО СВЕТА има нещо специфично свое, с което се идентифицира. По време на протестите в защита на Националния парк „Пирин“ през 2018 г. прочетох в публикация на западна медия, че българите се идентифицират най-много с природата на страната си и че тази връзка е дълбоко вкоренена в народопсихологията им. „Виж ти!“ – казах си. Стана ми приятно. И не можех да не се съглася. Но откъде чужденците знаеха това?

Какво знае чужденецът за сакралната връзка на нас, българите, с природата, с нашата земя?! Земята, която пази скровищата на безкрайно дългата ни история и в която почиват героите на тази история – нашите деди. Окъпаната в слънце земя, която ражда златните жита и най-сочното грозде, което народът ни от памтивека превръща в сладък, благоуханен еликсир, омилюва и възвраща към боговете...

Според християнската легенда първата култура, която Ной засадил след потопа, била лозата. Библейската книга „Битие“ посочва върховете на планината Арарат като мястото, където спира Ноевият ковчег. Смята се, че става въпрос за едноименния връх в Арменското плато в днешна Североизточна Турция.

Жени берат био грозде край чирпанското с. Средно Градище. Лозята са собственост на Боян Савов, местен производител на домашни храни и напитки от собствени лозя.

ИВО ДАНЧЕВ

ПРЕДХОДНА СНИМКА

Изглед към лозята на винарска изба „Вила Мелник“ до с. Хърсово в Санданско-Петричката котловина, на няколко километра от Мелник.

АНДРЕЙ АНДРЕЕВ

Древногръцкият мит пак разказва, че тръгвайки от Арарат, Дионис пренесъл коренче от лоза първо в Тракия. Но Дионис е името на бог от древногръцката митология, който произлиза от още по-древно общобалканско годишно божество, получило различни местни названия. Наричан от траките Загрей или Сабазий, той е почитан от тях като бог на виното, опиянението, мимическото представление, лудостта, превъплъщението.

КУЛТЪТ КЪМ ВИНОТО

Още през I хил. пр.Хр. изворите изобилстват с описания на тракийски обреди, извършвани с вино, което траките наричали *зелас* или *зейла* за разлика от гръцкото *ойнос* и

латинското *винум*. От изворите знаем още, че отглеждането на лозата, винопроизводството и пиенето на гъсто неразредено с вода вино са отличителна характеристика на тракийската култура.

Ритуалите на траките, наречени „Орфически мистерии“, в които виното заема централна роля, се правели само от посветените. Тайнствата ставали в затворени общества и скрити места – скали и пещери, по време на които се изпълнявали хорови песни, мимически игри, вакханалии. Кулминация в тях е символичната смърт на царя жрец, отъждествявана с разкъсването на Загрей от титаните и символичното зачатие на богинята Майка, даващо началото на новия живот.

В своето изследване „Лозарство и вино на траките от Югоизточна Европа и Северо-западна Анатолия“ А. Порталски и К. Порожанов разглеждат сведения за отглеждането на лоза и производството на вино от древни автори като Омир, Херодот, Ксенофонт, Платон, Аполоний Родоски и др. В „Илиада“ Омир казва за Тракия, че е богата с лозя и пълна с вино. А в „Одисея“ легендарният епически поет разказва за тракийския жрец Марон, който дарява Одисей с кози мях с червено вино и 12 амфори с вино без примес, сладко като мед, от което се разнася божествено благоухание.

Според „Законо“ на Платон всички в Тракия пиели вино, което не смесвали с вода. Имали и обичай да поръсват с вино грехите си, като вярвали, че това ще им донесе щастие. Обичаят е част от оргиастическите мистерии на траките, известни като вакханалии, целящи осигуряването на здравето и родитбата чрез обредността в почитането на Загрей (Сабазий), от когото зависело плодородието.

„Анабазис“ на Ксенофонт, поместен в „Извори за старата история и география на Тракия и Македония“ на Г. Кацаров и Д. Дечев (1915), разказва за тържество при тракийския цар Севт II, на което авторът присъствал лично: „Но ястията били слагани най-много пред гостите, защото имало такъв обичай. И Севт най-напред постъпил според него... Рогове, пълни с вино, били разнасяни... А като продължило пиенето, дошъл един тракиец, който водел със себе си един бял кон, взел роза, напълнен с вино, и рекъл: „Пия ти наздравница, Севте, и ти подарявам тоя кон. С него преследвай, когото искаш, и ти ще го догониш, а отстъпваш ли, не би да се боиш от неприятеля си“... Аз пак (казва Ксенофонт, който вече бил подпийнал), Севте, ти поднасям в дар себе си и тия мои другари, та да ти бъдат верни приятели и никой от тях не мисли другояче, ами всички желаят даже повече от мене да ти бъдат приятели... С тяхна помощ, ако боговете желаят, ще си възвърнеш бащината земя, па ще придобиеш и друга... А Севт станал, изпил заедно с него виното и излял върху себе си останалите капки вино от рога. След това влезли свирачи, що надували рогове, с които се дава сигнал, и взели една гайда... И сам Севт се дигнал, закрещял войнствена песен и заскачал доста ловко, като че ли се пазел от удара на стрела. Влезли и шегобийци“.

Когато Аполоний Родоски разказва за аргонавтите и техния поход по море към Златното руно в Колхид (Западна Грузия), той описва друг интересен тракийски обичай. Тръгвайки от Йолк, предвожданието от Язон герои спират на южния бряг на Мраморно море във Фригия, Мала Азия, където живеят траките долиони, почитащи свещената планина Диндимон и зарязващи лозите в чест на планинската майка Рея, локално наименоване на Великата богиня Майка. След като я призовават, тракиецът Орфей, един от петдесетимата аргонавти, най-смелите герои на древността, приканва местните младежи да танцуват, като удрят мечовете в щитовете си. Накрая умилюват Рея със звуците на чинели и тъпан.

ТРАДИЦИИ, СИЛНИ КАТО ОГЪНЯ И ВИНОТО

Виното и огънят имат основна роля в тракийската култура, в центъра на която е почитането на Дионис (Загрей), син на

През 1944 г. в местността Тюлбето край Казанлък е открита добилата световна известност с уникалните си стенописи тракийска куполна гробница. На главната сцена в гробницата е изобразено погребалното угощение.

долу: Шарапана край р. Боровица в Източните Родопи при с. Ненково, Кърджалийско. Винените камъни, още шарап таш, или шарапани, са изкуствено изсечени като малки басейни вдлъбнати в хоризонтални скали, в които траките са обработвали гроздето при производството на вино.

НИКОЛАЙ ГЕНОВ

Великата богиня Майка (Земята). Самите царе на траките вдигали наздравци с вино, за което свидетелстват следите от вино, намерени по изцялните ритони, част от Панагюрското и Боровското скровище, посочва тракологът Д. Попов.

Любопитно сведение дава едно от правилата, приети на Светия пето-шести вселенски събор в Константинопол от 692 г. (след 681 г.!). Номоканон 62 гласи: „Желаем свършено да изхвърлим от живота на верните така наричаните календи, бота, врумалия и народния празник, извършван в първия ден на месец март. Също така осъждаме и отхвърляме обцонародните женски танци, които могат да докарат големи вреди и съблазн; а така също отхвърляме и всички обичаи и игри, които са се вършили от мъже или жени в името на лъжливи наричани у езичниците богове по някакъв древен и чужд на християнството обичай, и постановяваме: никой мъж да не облича женска греха

царят бил свален от власт, „а тези, които го наследили, разделили владението му на няколко части“.

Изворите разказват за съществуването на прочутото в древността Прорицалище на Дионис. Известно е, че в него са направени две важни за световната история предсказания. В „Дванадесетте цезари“ римският историк Светоний Транквил описва посещението на проконсула на провинция Македония Гай Октавий (бащата на Октавиан Август – първия римски император) в светилището на Дионис, където получава знамение, че синът му ще стане господар на целия свят: „Когато Октавиан, бащата на Август, водил войската си някъде из отдалечените части и в Свещената планина на Дионис се допитал до оракула на бога за сина си, било му потвърдено от жреците, че синът му ще стане господар на целия свят, понеже, след като виното се разляло върху олтара, димът се издигнал нагоре над върха на светилището

Зарязването на лозята освен обредно има голямо значение за вкуса и качествата на плода и това е било известно на древните траки.

или жена мъжка; а така също да не носи маски комични, сатирични или трагични, да не призовава името на гнусния Дионис, когато се тѣпче виното в линовете, и да не върши смехории и безумства поради невежество или съетност“.

Не само Църквата водела борба с езическите обичаи и игри. Лексикографът „Свида“ от Х в. дава сведения за военните кампании на българския владетел Крум срещу аварите, които „същите българи унищожили“, както и за законите му, включително за изкореняването на лозята, тъй като според аварските пленници пиянството било една от причините за гибелта им. Не след дълго обаче забраната за виното в България била отменена.

Крумовият закон за изкореняването на лозята не е прецедент в историята (включително при други народи). От „География“ на Страбон научаваме за гетския цар Буребиста, който по-рано също заповядал да изкоренят лозята. Това довело до бунт,

чак до небето – знамение като това, което получил и самият Александър Велики, когато принасял жертва на същия този олтар“. Местонахождението на прорицалището не е посочено ясно в изворите, но откриването му днес би се равнявало по значимост на откриването на Троя и Микена.

България е осеяна с древни руини – светилища на траките, някои от които включват особени изчисления в скалата, наречени шарапани (от турски ез. *şarap* – вино). Те представляват кръгли или елипсовидни басейни, свързани с улей. Единият басейн на шарапаната е разположен по-високо от другия, което позволява преливане на съдържанието. Учените свързват шарапаните с виногаданията и пророчествата на траките, но точното им предназначение не е известно.

Традициите и празниците, свързани със свещеното по българските земи вино така и не са изхвърлени от „живота на верните“ – те се запазват именно в народната култура,

Сребърен ритон с позлата от третата четвърт на V век пр.Хр., открит в Башова могила до пловдивското с. Дуванлии. Долната му част е оформена като протоме на кон. Ритоните са използвани в свещени ритуали или при либация на вино в чест на определен бог.

НИКОЛАЙ ГЕНОВ

Каничка ритон от Боров-
ското съкровище – сребърно
тракийско съкровище от
5 съда с позлата, датирано
към втората четвърт на
IV в. пр.Хр. Една от централ-
ните фигури на големия фриз
е на брадат мъж с бръшлянов
венец, седнал на лъвска кожа и
държаш ритон с протоме на
грифон и фиала.

НИКОЛАЙ ГЕНОВ

ГРАФИЧНО ОФОРМЛЕНИЕ НА СТАТИЯТА: БОЖИ

като и днес се провеждат в немалко райони на България. Грозето се наслаждава на високорелигиозно уважение, почти равно на пшеницата, установява големият български етнограф Димитър Маринов. Самият кръговрат на живота е пресъздаван чрез обреди, извършвани с вино – от храненето (попара от хляб и вино, давана на малките деца) през сватбата до погребението. Всички те разкриват приемственост между тракийския Загрей (Сабазий) и християнския свети мъченик Трифон, честван от Православната църква на 1 февруари и празнуван като Трифон Зарезан от лозарите, соколарите, градинарите и кръчмарите на 14 февруари, при който тракийският обред зарязване на лозите е напълно запазен. И днес изключително богатата обредност на празника Трифон Зарезан е насочена към това да осигури богатата реколта от грозде и вино. На този ден българските лозари зарязват тържествено

не само са запазени, но приходите, които носят на империята от данъци и такси, са значителни.

Османският пътешественик от XVII в. Евлия Челеби описва десетки български селища и лозовите насаждения в тях, което потвърждава, че лозата се е отглеждала по цялата българска територия. Други пътешественици съобщават за запустели лозя, некачествено вино и липса на подходящи помещения за производство и съхраняване на вино. Причината според историка Валентин Лазаров е, че българското лозарство и винарство се намира в преходен етап, когато старите глинени съдове, използвани на Балканите от древността, се заменят с нови – дървени от Централна Европа. Процесът на подмяната започва преди падането на България, но войните, размириците и бавното възстановяване на стопанския живот забавят процеса с няколко века. Още в първите години след

Българският владетел Крум издал закон за изкореняване на лозята. Не след дълго обаче забраната за виното в България била отменена.

лозите. След това си избират цар, на чиято глава поставят корона, направена от първите отрязани лозови пръчки. Сетне го качват на каруца, теглена от тях самите и така обикалят ритуално лозята. Цар Трифон благославя да се роди повече грозде и да има много вино. През целия ден той и свитата му пият вино, а вечерта си устройват богатата гощавка, като хапват и пийват подобаващо. Разбира се, зарязването на лозята освен церемониално има голямо значение за вкуса и качества на плода и това е било известно на древните траки, както е известно и на съвременните лозари.

По нашите земи се отглеждат лозя и се прави вино през всички исторически епохи, независимо от превратностите на времето. Османското нашествие заварва едно добре развито лозарство, заемащо значителни площи с преобладаващи винени сортове. В първите векове на изгото лозарството и винарството в българските земи

Освобождението площите на лозята нарастват значително, но появилата се през 1884 г. в България филуксера унищожава огромни площи с лозя. Последвалите войни допълнително затрудняват и забавят възстановяването на изсърналите лозови масиви.

В годините на социализма лозарството е регламентирано като приоритетен отрасъл. Полагат се основите на българската винарска индустрия с основаването на големи лозаро-винарски кооперативи. До края на 70-те години се въвеждат нови технологии в отглеждането и обработката на лозя и борбата с болести и вредители. „България е най-големият износител на бутилирано вино в света“, пише в стенограма от 31 май 1974 г. американският посланик Мартин Херц до Държавния департамент на САЩ.

Промените през 1989 г. внасят хаос във винения сектор. Износът, продажбите и производството на вино намаляват драстично. Към 31 август 2020 г.

Изпълнителната агенция по лозарство и винарство (ИАЛВ) посочва земеделските площи (ха) в България, заети с винени лозя, разпределени по райони: Източен – Черноморски – общо 13 671, Подбалкански – Розова долина – 6889, Северен – Дунавска равнина – 9516, Югозападен – Долината на Струма – 3382, Южен – Тракийска низина – 26 703. Общо 60 163 ха. От тях най-голяма площ заемат сортовете Мерло, Каберне совиньон, Памид, Ркацители, Мускат Отонел, Мускет червен, Шардоне, Димят, Совиньон блан, Мавруд, Широка мелнишка лоза, Гъмза, Сира – всеки от тях над 1000 дка. Отглеждат се общо 139 сорта – български и чужди, със сериозен превес на чуждите.

SOS ЗА СТАРИ БЪЛГАРСКИ ВИНЕНИ СОРТОВЕ

Дълги години българските лозари и винари са пренебрегвани и оставени без финансова подкрепа от Министерството на земеделието, в резултат на което много от тях вземат решение да изкоренят старите български винени сортове, които никои не купува, и да ги заменят с френски, италиански и други чужди сортове чрез финансиране по програми на Европейската комисия. Така редица древни български сортове изчезват, сред които Шевка, Петмез, Пембен петмез, Лисича опашка бяла, Крави цици, Аржентинка и др. Други като Орлови нокти, Лисича опашка червена, Риби мехур, Кехлибар и Кокорко вече са неоткриваеми.

Но през 2018 г. по следите на старите български винени сортове тръгва съвместен научен екип от България и Гърция, който си поставя за цел да открие и съхрани все още съществуващите антични винени сортове на територията на България. „Това, което провокира проекта, беше отпадането на изключително много български сортове, традиционни за нашия регион (Югоизточна Европа), чиито генотипи са пред изгубване“, казва Петя Христова, сомелиер и технолог, експерт изпълнител от България в проекта *SOS for endangered traditional vine varieties (VineSOS)*, финансиран по Програмата за трансгранично сътрудничество Интеррег V-A Гърция – България 2014–2020 г. Основната цел на проекта е да се даде възможност за дългосрочно опазване на застрашените местни сортове в региона и е насочен към запазване и възстановяване

на местни лозови генотипи, включително в Натура 2000.

Проектът *VineSOS* има за цел да презервира (консервира) старите български сортове, тъй като те са адаптивни и устойчиви към средата, в която са съществували в продължение на хилядолетия. „Климатичните промени имат все по-големи изисквания към стопаните. А това са добре адаптирани сортове, които нямат нужда от активно допълнително подхранване при отглеждане, нито да бъдат подкрепяни с изкуствени торове или с мрежи против градушка. В същото време земята е силно изхабена от претоварване с азотни, калциеви и фосфатни торове. Нещата са много сложни, а никои не им обръща внимание. Но в един момент природата ще ни накаже и ние ще се обърнем към онези сортове, които така или иначе са адаптивни и можем да отглеждаме на територията на цяла България“, подчертава Петя Христова.

Момент от винен фест „Южен Сакар 4х4“ – „Есен на Звездата“ – ритуално мачкане на грозде след гроздобер във винарска изба „Малката Звезда“, Южен Сакар.

ДОЛУ: Залата за ферментация на винарска изба „Златен Рожен“, разположена в близост до село Капатово на 20 км южно от гр. Сандански. Избата е изградена близо до лозовите масиви и е с напълно завършен цикъл на производство.

АНДРЕЙ АНДРЕЕВ

Изооставените лозови масиви днес се възстановяват и връщат към живот от млади заселници от градовете, дошли с желание да живеят по-спокоен и здравословен живот. Лозята са много дългогодишна култура, но ако един лозов масив се остави и не се гледа професионално 3-4 години, той свършва и не може да се възстанови.

ИВО ДАНЧЕВ

ДЪЛГАТА СЯНКА НА ВОЙНАТА

ТЕКСТ: РОБЪРТ ДРЕЙПЪР

СНИМКИ:
ЮСТИНА
МЕЛНИКЕВИЧ

За да изгради жизнеспособно
бъдеще, Косово се стреми
да бъде признато
за независима държава
и да разреши конфликтите
си със Сърбия

ПРЕДХОДНА СНИМКА

Наближава часът на петъчната молитва и пред джамията „Байрам Паша“ в Митровица се събира тълпа. Тя е най-голямата в Косово и е построена на мястото на джамия, пострадала по време на войната със Сърбия през 1998–1999 г. Етническите албанци в страната са предимно мюсюлмани.

ВЯСНО

Чичото на Бесарта Яшари, Адем Яшари, е почитен като герой-мъченик. Той и брат му Хамез, бащата на Бесарта, се сражавали в редиците на Армията за освобождение на Косово. През март 1998 г. сръбската полиция нападнала семейния комплекс в Преказ и убила 56 души. Бесарта, тогава 10-годишна, била единствената оцеляла.

В

В КОСОВО, МНОГО МЛАДА ДЪРЖАВА от белязани от войната оцелели, всеки си има история, която е на границата да е твърде болезнена за разказване – само дете те са тук, живи са и настояват светът да ги чуе. Затова съм в сградата на парламента в столицата Прищина и влизам в кабинета на неговата 36-годишна заместник-председателка Саранда Богуевчи, чиято топла усмивка и здраво

ръкостискане не успяват напълно да отклонят вниманието от дълбоките белези по предмишницата над обезобразената ѝ лява длан.

Била на 13 години, когато на 28 март 1999 г. сръбска паравоенна част нахлула в градчето Подуево, където Саранда живеела със семейството си. Войниците събрали 21 членове на фамилията в градината, наредили ги до една стена и открили огън. После си заминали, оставяйки след себе си купчина бездиханни тела. Сред тях били двегодишно момченце, матриархът на семейството и най-добрата приятелка на Саранда – братовчедка ѝ Нора. Само че петима от тези 21 души още дишали – включително Саранда, която някак си оживяла след 16 огнестрелни рани.

Богуевчи ми казва, че двете с Нора имали еднакви ботуши и тя още пази своите. „С времето научих, че спомените са много важни и че трябва да ги пазя, да ги ценя и да не ги губя“ – казва тя. Ако ги няма щастливите спомени, ще останат само щетите. „Не съм си избрала миналото, което получих от тях – казва тя за сърбите. Хвърля бегъл поглед към лявата си ръка и добавя: – Ще трябва да живея

След Войната
косовските албанци
потърсили отмъщение
и разрушили сръбски
православни църкви.
Датиращата от XIV в.
църква „Св. Николай“
в Призрен останала
непокътната, но била
вандализирана
при избухването
на антисръбски
протести през 2004 г. –
единственото
по-мощно насилие
сред края на конфликта.

с него до края на живота си. Миналото не е просто минало.“

Преди да загине, Нора била в прекрасно настроение и си представяла как ще празнува предстоящия си 15-и рожден ден в освободено Косово. Четири дни по-рано НАТО нанесло първите си въздушни удари – кулминация на кървавия конфликт между косовските албанци – сред тях и сем. Богуевчи, и сърбите, които контролирали областта след края на Втората световна война. През 1989 г. сръбските власти започнали „меко“ етническо прочистване, като не след дълго уволнили етническите албанци на държавна работа – един от тях

бил бащата на Богуевчи, електроинженер – и забранили на етнически албански деца като Саранда да посещават държавни училища. Косовските албанци се съпротивлявали, първоначално мирно, но впоследствие се вдигнали на бунт с цел извоюването на независимост. През лятото на 1998 г. сръбските власти принудително изселили стотици хиляди хора. След намесата на НАТО начели кампании за етническо прочистване, като избили хиляди цивилни и заровили много от тях в тайни масови гробове.

Богуевчи ми разказва за група жени, с които се запознала, когато отишла да посети

Като отражение на етническите вражди, които още измъчват Балканите, р. Ибър разделя Митровица на сръбски и албански сектор. Новият мост се охранява от италиански миротворци и е отворен само за пешеходци. През 2004 г. сърби и косовски албанци си разменили изстрели, които взели осем жертви и предизвикали кървави размирици из цяло Косово.

гробовете на семейството си в Подуево. Жените, някои много млади, ѝ казали, че сръбските власти отвели близките им и повече никой не ги видял. Били се събрали на това място – обяснили ѝ, – тъй като си нямали собствен мемориал. Подобни семейства се надяват, че някой ден ще бъдат открити гробовете на над 1600 жертви, все още в неизвестност.

Днес заместник-председателката на парламента на Косово помага за управлението на балканската държава, която вече 15 години след обявяването на независимост от Сърбия през 2008 г. продължава да се сблъсква с

икономически, културни и геополитически предизвикателства. Подобни препятствия са сериозни, но не и непреодолими. Косово иска неща, които други нации са искали и са получили в миналото. Исква окончателно решение относно безбройните военни престъпления, извършени от сръбските сили. Исква целият свят да го приеме за независима държава. От общо 193 членки на ООН над сто в един или друг момент са признали държавата Косово. Освен това Косово иска да контролира цялата си територия. Районите със сръбско мнозинство на север на практика се управляват от нейната съседка. И да – иска самостоятелна икономика, по-добра образователна система и по-добри възможности за работа за младите и жените.

Но косовските албанци твърдят, че не могат да се опълчат с пълна сила на тези предизвикателства, докато над страната все още тегнат непрогонените демони от миналото. Ето какво ми каза президентката на Косово Вьоса Османи, когато се срещнахме в кабинета ѝ: „През последните 20 години международната общност искаше от Косово просто да преглътне болката, да не говори за миналото и за извършените срещу нас престъпления. Обещаха ни много по-добро и светло бъдеще, стига само да гледаме напред и да не търсим справедливост за стореното срещу нашия народ. Когато обаче не казваш истината за историята на собствената си страна, някой друг ще я изопачи. Ще пренапишат историята ни за свои собствени нужди“.

П

РЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА пред Косово щяха да са достатъчно страховити и без регионалните проблеми. Малката страна, приблизително колкото Ливан, няма излаз на море и представлява ромбовидна територия,

граничеща с по-големи държави. Безработицата в страната е най-високата на континента, а икономиката ѝ е с отрицателен търговски баланс.

Без съмнение прохождащата държава има напредък. Когато силите на НАТО пристигнали в Косово през юни 1999 г., една от свидетелките на освобождаването на страната от сръбски контрол била 18-годишната бежанка Вьора Читаку, работещата като превозвачка за

международните медии. Девет години по-късно, след като била депутат в парламента – както разказва Читаку: „Просто ми връчиха лист хартия и ми казаха: „Вече си заместник-министър на външните работи“. Нямах буквално нищо: нито компютър, нито персонал, нито кабинет. Нямахме външно министерство! Трябваше да създадем всичко от нулата.“

По времето, когато Косово официално обяви независимостта си, оперативният бюджет на правителството му беше едва 933 млн. долара. Днес тази сума се е увеличила петорно. Въпреки това контролът на властите върху суверенитета му остава несигурен. Десет от общо 38 общини в Косово са под някаква форма на сръбски контрол и с кметове, които масово се възприемат като проксита на съседното правителство.

Столицата Прищина е модерна и с европейски вид, а кафенетата са пълни с хора по всяко време. Но на малко повече от 10 км се намира Грачаница, която сякаш е в съвсем друга държава и където в масово обръщение е не еврото, а сръбският динар. Основната забележителност в града е великолепната сръбска православна църква отпреди 700 години – недалеч от статуята в памет на Милош Обилич, сръбски воин герой от XIV в. Сръбските знамена преобладават.

Обтегнатите отношения със Сърбия спират напредъка на Косово. Както ми обясни Брат Рукичи, президент на косовската търговска камара: „Ключова за инвеститорите е предсказуемостта, която е свързана с политическия риск. В това отношение се проваляме. Тъй като за тях Косово е недовършена история. А историята е, че „Косово принадлежи на Сърбия“. Както каза Читаку: „За какво му е притрябвало на някой сериозен човек да дойде да инвестира в нищия земя? За мен Косово е държава. Но ако нунете търсене в „Гугъл“, излиза, че е оспорвана територия. И всеки път, когато се опитаме да приватизираме някоя компания, и всеки път, когато се появи кандидат, два дни по-късно той получава съобщение от Сърбия, което гласи: „Ще ви съдим, ако купите този имот, тъй като той е наш“. Това усложнява бизнес климата – възбхва бившата посланичка. – Усложнява политическия климат. Усложнява всичко.“

ПОСЕТИХ МЕМОРИАЛА Газиместан край Прищина, издигнат в памет на битката на Косово поле през 1389 г. Посрещат ни пазачът и двете му кучета. Никой друг не беше дошъл да разгледа паметника. Той ме увери, че е пълно с хора в почивните дни, когато от Сърбия пристигат цели автобуси с туристи, дошли да отдадат почит.

Сръбското отожествяване с мъжество и саможертва е неразривно свързано с Косовската битка. В неуспешния

КОСОВО В КОНТЕКСТ

През вековете на променливо управление хората в областта се опитвали да отстоят собствената си идентичност.

1389 Г.: БИТКАТА НА КОСОВО ПОЛЕ

Османската империя разбива християнските сили от балканските страни, поставяйки начало на над пет века османска власт.

1913 Г.: ВКЛЮЧВАНЕ В КРАЛСТВО СЪРБИЯ

След като Сърбия, България, Гърция и Черна гора побеждават Османската империя във война, Сърбия получава контрола над Косово.

1918 Г.: ОБРАЗУВАНЕ НА ЮГОСЛАВИЯ

Косово става част от Кралството на сърби, хървати и словенци, преименувано на Югославия през 1929 г.

1945 Г.: СОЦИАЛИСТИЧЕСКА ФЕДЕРАЦИЯ

След Втората световна война Косово става официално автономна провинция на Сърбия в рамките на комунистическа Югославия.

1974 Г.: ПОЛУЧАВАНЕ НА АВТОНОМЕН СТАТУТ

Косово получава по-голяма автономия по силата на Югославската конституция, като правата му са подобни на тези на република.

1989 Г.: ОТНЕМАНЕ НА АВТОНОМНИЯ СТАТУТ

Сърбия слага край на косовската автономия и маргинализира етническото албанско мнозинство. Малко по-късно Югославия се разпада и републиките започват да обявяват независимост.

1998–1999 Г.: КОСОВСКАТА ВОЙНА

Сръбските сили се сражават с Армията за освобождение на Косово, предизвиквайки намесата на НАТО. Военните действия и етническото прочистване прогонват от домовете им близо 90% от жителите.

2008 Г.: НЕЗАВИСИМОСТ

Косово обявява независимост. САЩ и голяма част от Европа я признават, но много други страни не го правят.

2011 Г.: НОРМАЛИЗИРАНЕ НА ВРЪЗКИТЕ

Косово и Сърбия започват преговори, водени от Европейския съюз, и постигат някои споразумения, но Сърбия все още не признава независимостта на Косово.

ТЕ НЕ ИЗДЪХНАХА ОТ РАНИТЕ СИ.

ГОРЕ ВЛЯВО

Тази босненка, която помоли да не разкриваме името ѝ, била изнасилена два пъти през войните след разпада на Югославия – първо в Босна, а след това в Косово. Позира в стаята за арт терапия на организация с идеална цел в Дяково, която предлага психологическа помощ на жертви на сексуално насилие.

ГОРЕ ВДЯСНО

Саранда Богуевчи, избрана за депутат през 2021 г., оцеляла, след като по-голямата част от семейството ѝ било арестувано и екзекутирано от сръбските сили. Още като тийнейджъри Богуевчи и трима нейни братовчеди станали първите жертви етнически албанци, дали показания за зверствата пред сръбски съд.

СНИМКИ В СРЕДАТА

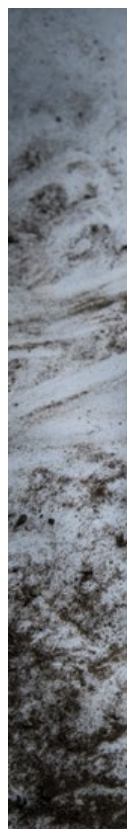
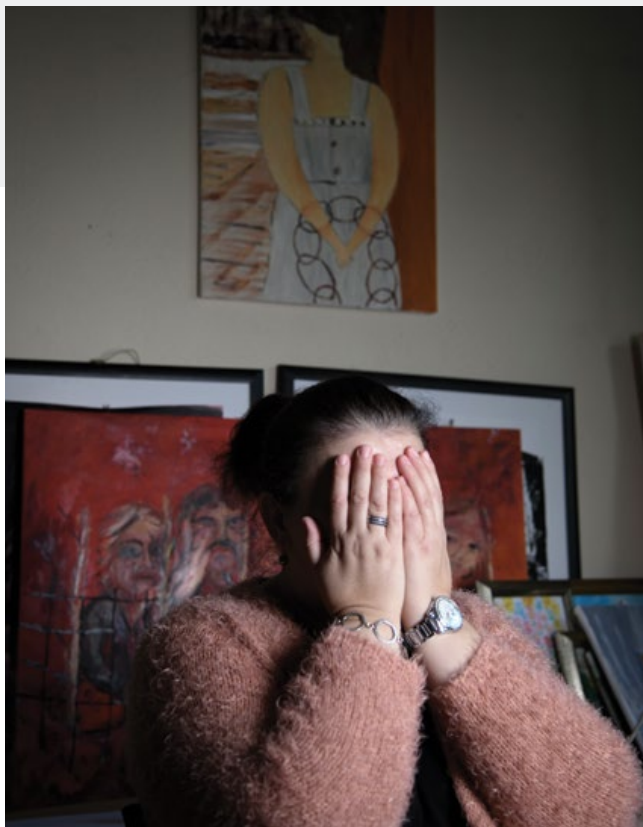
Дрехата и обувката били открити в масови гробове на косовски албанци, избити от сръбските сили. Подобни вещи, които не са свързани с конкретна жертва, се пазят в Института по съдебна медицина в Прищина.

ДОЛУ ВЛЯВО

Ясмина Йованович държи единствената снимка, останала ѝ от нейния баща Паун Живкович, директор на техническо училище във Феризово. След войната се върнал да прибере документи, но изчезнал. Йованович е начело на група, която се опитва да разбере какво се е случило с изчезналите сърби.

ДОЛУ ВДЯСНО

Васфие Краснич-Гудман, тук с племенницата си Анга в дома на брат си в Косово поле, била първата етническа албанка, която през 2018 г. открито разказала как е била изнасилена, повишавайки осведомеността за страданията на жените, станали жертва на сексуално насилие по време на конфликта.

напън срещу силите на Османската империя участвали не само сърби, ами и коалиция от българи, албанци и още няколко християнски народа. На 28 юни 1989 г., сръбският президент Слободан Милошевич се изправил пред монумента Газиместан и обявил: „Героизмът на Косово поле вдъхновява нашето творчество вече шест века, подхранва гордостта ни и не ни позволява да забравим, че някога сме били велика, храбра и горда армия“. Оттогава насам Косово неизменно заема централно място в сръбското колективно съзнание. Всъщност едно от първите неща, които видях по пътя от белградското летище до

хотела ми в царствената столица, беше графит на един надлез, който гласеше „КОСОВО Е СЪРБИЯ“.

Както тогава, така и сега този сръбски наратив се усложнява от факта, че Косово било и продължава да е населено основно от етнически албанци. Различният им език и култура, както и преобладаващото ислямско вероизповедание не се вписвали добре в иначе славянския и преобладаващо християнския състав на Югославия през комунистическия период. „В началото на тази епоха нямало особено значение дали си сърбин или албанец – казва Боян Попович от Национал-

Фахрие Хоти (в червения костюм) присъства на премиерата в Прищина на „Кошер“ – филм по историята на нейния живот. По време на войната сръбската полиция отведе съпруга ѝ и повечето други мъже от Круша е Маге. Мнозина така и не били намерени. За да оцелее след войната, Хоти организира жените от селото в кооператив, който първоначално отглеждал медоносни пчели.

ния музей в Белград. – А накрая само това имаше значение.“

Речта на Милошевич на Газиместан поставила началото на десетилетна кампания за насилствено налагане на сръбска идентичност на косовското население. Албаноезичните вестници били спрени, местното самоуправление било разпуснато и етническите албанци не били допускани до обществения живот.

„Израснах със сръбски служители, които идваха вкъщи и съспиваха всичко“ – казва 39-годишната Васфие Краснич-Гудман с красиви балкански скулести черти на лицето. Спомня си, че властите издирвали баща ѝ и

брат ѝ. През април 1999 г., когато била на 16, сръбите дошли за нея. Двама мъже, единият от тях полицай, я изнасилили – първо на задната седалка на кола, а после в празна къща.

Тя и семейството ѝ избягали в планините. Но дори и след като НАТО освободило Косово, момичето се чувствало белязано от случилото се. Омъжила се за миротворец от ООН и се върнала с него в Арканзас. Родила две деца, развела се, преместила се в Далас и докато работела като сервитьорка, се запознала със сrameжливия инженер Шон Гудман. Оженили се. Въпреки това миналото не я напуснало. Решила да приеме тази действителност. През 2018 г. се върнала в Прищина и се появила по националната телевизия. Въпреки че било добре известно, че около 20 000 етнически албански жени (но и мъже) са били подложени на сексуално насилие през войната, дотогава нито една от оцелелите не била разказала историята си открито и публично. Всички в Косово научили името Васфие Краснич-Гудман. Две години по-късно се кандидатирала за парламента. Научила, че е избрана, в дома си в Тексас.

„Срещам се с оцелели – каза ми тя, докато още беше в парламента. – Това е едно от най-важните неща, които правя.“ Срещала се с тях по кафенета и изслушвала разказите им. Повтарящите се истории звучали напращиво познати. „Всички те... – каза тя, а после се поправи: – Ние. Ние искаме справедливост.“ Изгледите това да се случи не са големи и Краснич-Гудман го знае. Мнозина сърби, подозирани във военни престъпления, включително лица на високи постове, така и не са привлечени под отговорност. Милошевич беше съден от трибунал за военни престъпления на ООН, но през 2006 г. почина от инфаркт в затворническата килия, преди процесът да приключи. Нападателите на Краснич-Гудман били осъдени, но след това присъдите им били отменени.

П

РЕЗ ЮНИ 2021 Г. Ненад Чанак, бивш член на сръбското Народно събрание, а понастоящем лидер на опозиционна партия, прекося границата, за да се срещне с косовския премиер Албин Курти.

Оттамък границата Чанак направил още нещо, което породило повече полемика у дома от разговора му с омразния

Сръбски туристи от
столицата Белград
посещават църквата
„Христос Спасител“
в Призрен, построена
ок. 1330 г. По това
време градът бил
столица на сръбското
царство, но днес
тук живеят малко
сърби. Джамята
„Синан Паша“ (вдясно)
била построена през
1615 г., когато Косово
било под властта на
Османската империя.

ГОДИНА НА

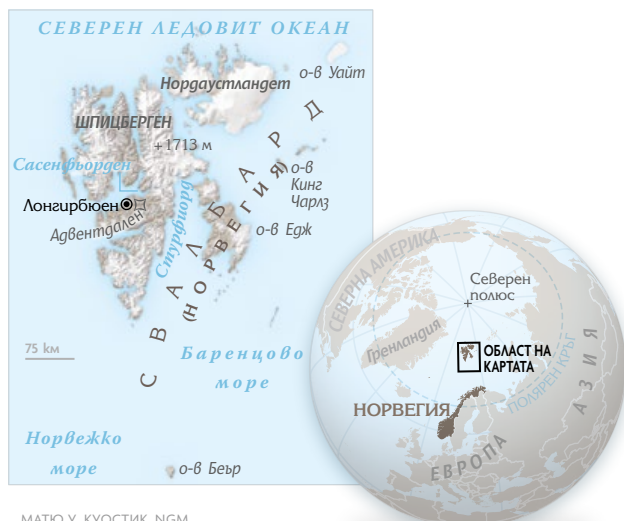
Арктическият архипелаг Свалбард е най-бързо затоплящото се място на Земята. За да документира как климатичната промяна засяга почвата, водата и дивите животни, един фотограф живя там четири сезона

Свалбардският залив Сасенфьорден – тук в началото на март – се простира отвъд върховете, харесвани от планинарите. По-малките фиорди на норвежкия архипелаг някога замръзвали през зимата, но днес поради по-високите температури в някои от тях водата е течна през цялата година.

КРАЙНОСТИ

СНИМКИ: СТЕФАНО УНТЕРТИНЕР

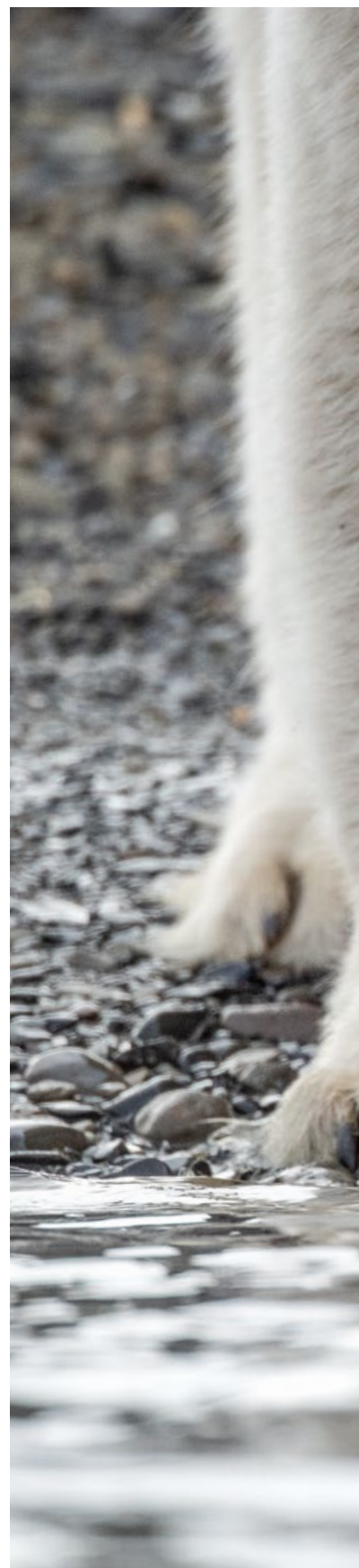

МАТИО У. КУОСТИК, NGM
ИЗТОЧНИЦИ: НАСА; НОРВЕЖКА
ГЕОЛОЖКА СЛУЖБА

„ТОЙ ТЕ ПРАВИ МАЛЪК“ – казва Стефано Унтертинер за Свалбард, норвежкия архипелаг, кацнал високо в Арктика, където той и семейството му прекараха една година. През 2019 г. италианският фотограф се преместил със съпругата си Стефани и малките си син и дъщеря в Лонгирбюен, най-голямото селище в Свалбард. Те веднага се почувствали на място: въпреки че в града живеят само около 2100 души – учени, туроператори, студенти, – те са от цял свят и представляват около 50 националности.

За да разбере как една уязвима ледникова екосистема се променя в това най-бързо затоплящо се място на Земята, Унтертинер се отправил в търсене на арктически дивни животни. Придвижвал се със снегомобил и пеша, снабден с бинокъл и задължителната пушка, както и с камера. Открил топящи се фиорди, умножаващи се лавини и пропита от дъжд кора от вечен лед върху растителността, която дивите животни трябва да ядат, за да оцелеят.

Унтертинер се бои, че районът „се променя толкова скоростно, че повечето видове – така силно адаптирани към тази среда – в крайна сметка няма да успеят да еволюират толкова бързо“. —НИНА СТРОХЛИК

Любопитна млада бяла мечка наблюдава от брега фотографа Стефано Унтертинер. Когато се образува зимният морски лед, белите мечки (без бременните) бродят по него в търсене на храна. Свалбард е окото на мишената по отношение на климатичните промени и белите мечки тук трябва да се адаптират към намаляващия морски лед.

Мъжки свалбардски северни елени се бият за харем от женски, които единият е събрал през размножителния сезон. Победителят прогонил победения. Падането на дъждове вместо снегове застрашава северните елени, тъй като покрива с лед растенията, които пасат, за да оцелеят.

Полярните лисици се покриват с гъста защитна козина през зимата. Вляво: Лисица търси късчета храна по оглозгания скелет на северен елен, жадуван зимен източник на храна. Щом настъпи лятото, лисиците се хранят предимно с яйца и малки от гнездата, а понякога и с тюленчета. Най-горе: За да се опита да отблъсне ловуваща

лисица, една полярна рибарка се стрелка и кълве – при това толкова ефективно, че други видове гнездят наблизо, за да се възползват от защитата ѝ. Долу: Лисица краде яйца на обикновена гага. За да си помогнат да оцелеят през зимата, лисиците нападат птичите колонии и складираят храна през лятото.

Кое наистина изненадало
Унтертинер през годината,
прекарана в Свалбарг?
„Трансформацията на тази
среда е толкова бърза“ –
казва той. През август
в Адвентдален – долина
в Шпицберген – той се
удивил на тази гледка:
променящите се цветове
на тундрата в края на
краткото арктическо лято.

От скала над
долината Бьорндален
Унтертинер забелязал
движение върху
плаващия лед долу.
„Мечта е да намериш
мечка – казва той, – но
е и кошмар.“ Белите
мечки в Свалбард имат
напрежнати отношения
с хората; макар и рядко,
двата вида се убиват
взаимно.

УСЕТ КЪМ ПАЯЦИТЕ

ТЕКСТ: **ДЖЕЙСЪН БИТЪЛ**

СНИМКИ: **ХАВИЕР АСНАР**

Застанал върху бананово цветче, този бромелиев паяк от рода *Curupinnus* в Ла Манà, Еквадор, търпеливо чака да се отбие някой опрашител без късмет. Тези паяци често се бъркат с банановите паяци *Phoneutria* spp., които притежават една от най-мощните отрови на Земята.

БЛИЗКИ ПОРТРЕТИ НА ПАЯЦИ ПОКАЗВАТ КОЛКО УНИКАЛНИ,
КРАСИВИ И ДОРИ ЧАРОВНИ СА ТЕ

ПАЯЦИТЕ СА ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНО РАЗНООБРАЗНИ: познати са над 50 000 вида, включително водните паяци, които живеят предимно под водата, полярни вълчи паяци, които могат да живеят северно от Полярния кръг, и бодливи ктенизиди, които могат да достигнат достопочтената възраст от 43 години. Но много хора така и не дават шанс на паяците.

„Когато хората се замислят за паяците, ги асоциират с нещо отвратително“ – казва Хавиер Аснар, биолог и фотограф от Магрид, който е създал впечатляващ калейдоскоп от изображения на паяци, особено от еквадорските джунгли. „Но когато се вгледате по-отблизо, виждате удивителен свят.“

Да вземем скачащия паяк *Phidippus audax*, харизматичното паякообразно, което ви гледа втренчено от съседната страница. Аснар казва, че тези паяци, които се срещат из цяла Северна Америка, не се страхували от него. (Известни са само около 12 вида паяци, които могат да навредят на хората.) Няколко вида скачащи паяци също така имат отлично цветно зрение.

Има ги и очарователните крабови паяци от рода *Aphantochilus*, обитаващи Южна Америка. Широкуте им, рогати лица са поразително сходни с тези на мравките, които ядат, което им позволява да се промъкнат незабелязано до плячката си. Като майстори на мимикрията тези хищници може да са трудни за откриване, да не говорим за фотографиране. Всъщност Аснар ги е виждал в Еквадор само три-четири пъти.

Справянето с подобни странности на биологията на паяците прави работата му едновременно предизвикателна и забавна, казва Аснар, който често прекарва цели нощи в джунглата в опити да улови паяците в действие. Заснемането на дейнопиди в Еквадор например му отнело няколко години. Вместо да плетат традиционни мрежи, тези големооки дългокраки паяци правят квадратни мрежи от паяжина, които държат с краката си и ги мятат върху минаващите насекоми. Но тези животинки са плашливи – свиват капаните си и се скриват, ако ги доближите рязко. За да улови поведението им в целия му блясък, фотографът сам трябвало да се превърне в търпелив, дебнещ хищник, като прекарвал дълги периоди в тишина и неподвижност. Една нощ, докато паяк дейнопид се готвел за нападение, Аснар най-сетне заснел своя кадър. □

Скачащ паяк от вида *Phidippus audax* си почива върху човешки пръст в Далас, Тексас. Тези паяци имат многоцветна окраска на челюстите си и любопитен характер. Не плетат паяжини, а сграбчват плячката си от засада.

В Еквадор има голямо разнообразие от видове паяци. От ляво надясно, от най-горе: паяк тъкач (*Gasteracantha cancriformis*), скачащ паяк (*Psecus viridipurpureus*), скачащ паяк (*Freya decorata*), крабов паяк (*Aphantochilus rogersi*), паяк тъкач (*Micrathena sp.*), скачащ паяк (*Breda lubomirskii*), скачащ паяк (*Sidusa sp.*), паяк тъкач (*Gasteracantha cancriformis*). Вдясно: Увиснал на паяжинна нишка, женски паяк тъкач (*Micrathena clypeata*) изгражда яйчния си пашкул в амазонските джунгли близо до Тена, Еквадор.

ФОТОКОНКУРС
„СНИМКИ НА
ГОДИНАТА“

КАРТИК СУБРАМАНЯМ

СПЕЧЕЛИЛ ГОЛЯМАТА НАГРАДА

КОЙ

Софтуерен инженер
и любител фотограф,
живеещ в Сан Франсиско

КЪДЕ

Резерват за белоглави орли
„Чилкат“ в Аляска

С КАКВО

Камера Sony Alpha 1 със
600 мм обектив

Сканирайте
този QR код,
за да видите
всичките
10 топ
снимки от
конкурса на [natgeo.com/](http://natgeo.com/photocontestwinner)
photocontestwinner.

„Когато има съомга, има и хаос.“ Това станало мотото на Картик Субраманиям, докато наблюдавал за екшън от брега в последния ден на посещенията си в Хайнс, Аляска. Едно от най-големите събирания на белоглави орли настъпва всяка есен близо до града по време на миграцията на съомгата. Той забелязал няколко орли, кацнали на клон, привидно чакащи по-смелите си събратя да пристигнат на брега с прясно уловена риба. После налетял един орел, измествайки друг от най-доброто място. Сега Субраманиям се удивлява колко напрегнат е моментът, който е уловил. „Човек се пита: Какво ще се случи после?“ – казва той. Реалността не е толкова тайнствена: триумфацията на орел изглеждаше отегчен, когато не се появила съомга, и скоро се отказал от мястото, оставяйки го вакантно за следващия обнадежден гладник.